

Bilovus L.I.

Ternopil National Economic University

UKRAINIAN-LANGUAGE PERIODICALS OF USA IN THE CONTEXT OF PRESERVING THE NATIVE LANGUAGE AS THE BASIS OF NATIONAL IDENTITY

Summary

This article attempts to draw attention to the activities of Ukrainian diaspora in USA in terms of preservation and expansion of the operation of the native language. The author stresses the basic problem of Ukrainian language and attempts to resolve them through analysis of Ukrainian-language periodicals of USA. We considered the activities of educational institutions in terms of preservation of the Ukrainian language. The role of Ukrainian diaspora organizations is analyzed in the context of addressing the linguistic situation in mainland Ukraine and among the diaspora. The focus is on the UCCA, «Prosvita», Scientific Society named after Shevchenko, whose activities in the context of the raised problems are actively covered in Ukrainian periodicals of USA.

Keywords: Ukrainian periodicals of USA, national identity, information space, Ukrainian language, Ukrainian diaspora.

УДК 94(477)«1918»

АНТИГЕТЬМАНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА СЛОБОЖАНЩИНІ (ТРАВЕНЬ-ЛИСТОПАД 1918 РОКУ)

Резніков В.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття являє собою спроба узагальнення даних про повстанський рух на території Харківської губернії проти гетьманату П. Скоропадського та німецько-австрійської присутності в 1918 році. Автор виділяє головні причини зародження повстанського руху на Слобожанщині; аналізує політичні складові цього процесу, виділяє види повстанських загонів, серед яких яскраво проявляються диверсійно-підривні під керівництвом більшовиків та партій лівого спрямування та власне «народні», які характеризувалися стихійністю та відсутністю політичного вектора; також визначає причини, які призвели до падіння гетьманського режиму на Харківщині.

Ключові слова: антигетьманський селянський повстанський рух, Слобожанщина, партизанські загони, Григорій Савонов.

Постановка проблеми. 70 років радянської окупації призвели до практично повного вакууму в розумінні багатьох історичних питань, на пряму пов'язаних із рухом опору на українських землях 1917-1921 років. Своєрідна «приватизація» історії комуністичними функціонерами призвела до створення стійких міфологем, що продовжують жити в свідомості людей, навіть після набуття Україною очікуваної незалежності в 1991 році. Зокрема, це героїзація більшовицьких окупантів, дискредитація справжніх борців за волю України та навішування їм ярликів «бандитів та контрреволюціонерів», а також гіперболізація ролі КП(б)У в протидії німецько-австрійській присутності та Гетьманату П. Скоропадського на Слобожанщині навесні-восени 1918 р.

Аналіз актуальних досліджень. Остання теза, що набула аксіоматичності впродовж наступних років існування тоталітарної Радянської імперії, почала оформлюватися вже в перші р. більшовицької окупації України та її невід'ємної частини – Слобожанщини. Зокрема, така думка утверджувалася в роботах А. Анищева, С. Дукельського [1; 2], пізніше оформилася в працях М. Супруненка, А. Лихолата [3; 4] та численних збірках архівних матеріалів [5; 6; 7]. В часи незалежного розвитку української історичної науки світ побачили роботи Я. Мотенка, Л. Ісаїва та Л. Шибрі, які безпосередньо стосуються питання повстанських рухів на території Харківщини [8; 9].

Хронологічні межі дослідження охоплюють травень-листопад 1918 р. Вони зумовлені встанов-

ленням влади гетьмана П. Скоропадського на всій території України, в т.ч. і Слобожанщині.

Територіальні межі дослідження охоплюють Харківську губернію станом на період існування Української Держави.

Метою цієї роботи є спроба узагальнення даних про повстанський рух на території Харківської губернії проти гетьманату П. Скоропадського та створити цілісну картину подій збройного протистояння весни-осені 1918 р.

Виклад основного матеріалу. 29 квітня 1918 р. в Києві на багатотисячному хліборобському з'їзді гетьманом усієї України був проголошений Павло Скоропадський. На зміну Українській Народній Республіці прийшла Українська Держава.

Подібне стало можливим завдяки згоді командування німецько-австрійського контингенту, що з'явився в Україні згідно із Брестським мирним договором між УНР та державами Четверного союзу, нейтралітету українського війська та невдоволенню селянства аграрною політикою Центральної Ради. Керівництво УНР було повалено тими, хто був покликаний врятувати його від більшовицької навали. Проте, німецько-австрійські війська, змінивши один уряд іншим – слухнянішим та ефективнішим для виконання умов Брестського договору, стали серйозним подразником для українського хлібороба.

По-перше, на селян лягав весь тягар постачання збіжжя та інших харчів в Німеччину та Австро-Угорщину.

По-друге, українське селянство не змогло відійти від того образу ворога, яким німець або австрі-

ець став для них – колишніх воєнків армії Російської імперії на полях битв I Світової війни.

По-третє, німець став своєрідним жупелом, яким більшовицькі пропагандисти активно лякали українське населення.

Не дивно, що навіть підписавши мирну угоду з державами Четвертого союзу, більшовицька влада не збиралася відмовлятися від українських земель, неможливість чого була закріплена в Декларації Центрального Виконавчого Комітету Рад України від 7 березня 1918 р. В ній конкретно вказувалося на те, що: «1. Ми ніколи не розглядали Українську Радянську Республіку як національну республіку, а виключно як Радянську Республіку на території України.

2. Ми ніколи не поділяли повної незалежності Української Народної Республіки, розглядаючи її як більш або менш самостійне ціле, пов'язане із загальноросійською Робітничо-Селянською Республікою федеративними узами» [10].

Саме тому, вже з березня аби створити ілюзію українського національного повстанського руху, в тил наступаючих військ мали засилатися невеликі загони, які розмовляли українською мовою з метою дезорганізації тилів, сіяння паніки та підняття «мужицького», тобто селянського повстання [11, с. 37].

Отже, боротьба за повернення території України під свій контроль була розпочата Радянською Росією ще до повної ліквідації більшовицької присутності на землях УНР. Вже на середину березня оформився більшовицький диверсійно-підривний рух, який мав виключно реваншистсько-економічний характер. Єдиною метою, яку переслідували радянські керівники, було утримання українських земель в орбіті радянського впливу та продовження експлуатації їхніх природних ресурсів [12, с. 61-63].

Між тим, зміна влади на Харківщині викликала стихійні селянські виступи, які вилилися у погроми поміщицьких маєтків та садіб заможних селян. Вони не мали політичного забарвлення, і були за своєю суттю зведенням рахунків із тими, кого хлібороби вважали винними в своїх майнових та аграрних проблемах.

Вже на початку травня тільки на території Куп'янського повіту було розгромлено близько 20 поміщицьких маєтків. 9 травня гетьманський уряд навіть звернувся до начальника штабу німецького окупаційного корпусу генерала В. Гренера з проханням, «зробити розпорядження німецьким військам про припинення зазначеного бунту в Куп'янському повіті» [3, с. 61]. Цим зверненням було продемонстровано, що з самого початку становлення Української держави, П. Скоропадським враховано недоліки Центральної Ради в протидії стихійним та спланованим селянським виступам.

1 травня було видано наказ командира I-го армійського корпусу генерал-лейтенанта Мангельбіра, яким заборонялися зібрання, заклики до повстань, пошкодження залізниць, повалення влади тощо. За ці правопорушення встановлювалась смертна кара [13, с. 26-27]. Таким чином, не маючи достатніх сил для самостійного приборкання заворушень, гетьманський режим активно залучав німецько-австрійські окупаційні сили для каральних акцій.

Силовий варіант як метод для втихомирення виступів сільського населення Слобожанщини залишався головним в розумінні місцевої гетьманської адміністрації. В травні 1918 р. Харківський губернський староста, генерал П. Залеський звернувся до німецького командування з проханням надати в розпорядження кожного повітового старости не

менше, ніж по 100 німецьких солдатів для повернення майна поміщикам, роззброєння населення, арешту і суду учасників антиурядових виступів. Суд мав був бути більш гнучким і оперативним, ніж навіть воєнно-польовий: справи розглядалися протягом однієї доби, вир. приводилися в дію негайно. Такому суду мали підлягати всі провини, скоєні мешканцями краю, починаючи з жовтня 1917 р. П. Залеський також пропонував надати повітовим старостам диктаторські повноваження [14, с. 66-67].

Між тим, паралельно із військовою присутністю Центральных держав, йшов процес створення власного поліцейського корпусу. Відповідно до гетьманського наказу, виданого 12 травня, утворювалася Державна варта. До компетенції департаменту Державної варти було включено ширший спектр функцій: охорона громадського порядку і безпеки; організація й контроль за діяльністю місцевих органів; призначення і звільнення службовців варти; прикордонна охорона; контроль за проживанням в Україні іноземців; підготовка процедур набуття та позбавлення українського громадянства; контроль за зберіганням, перевезенням і використанням вибухових речовин тощо.

Однак в умовах наростання масового невдоволення гетьманським режимом на передній план діяльності Державної варти висувалася контррозвідувальна робота: запобігання і припинення злочинів проти державного ладу і безпеки, збір інформації про політичні настрої, страйки, партизансько-повстанський, профспілковий рух, політичні партії й організації [15, с. 264].

27 травня було опубліковано гетьманський закон, що дістав назву «Про право на врожай 1918 р. на території Української держави» і став першим законодавчим актом Гетьманату з аграрного питання. Згідно з його статтями, право на врожай озимини, засіяної восени 1917 р. власниками земель, належало їм же, незалежно від того, до чийх рук перейшли земельні наділи. Друга стаття закону повністю співпадала з першим пунктом аналогічного наказу генерал-фельдмаршала Г. фон Ейхгорна від 6 квітня 1918 р. Землі, засіяні весною 1918 р. іншими особами чи орендарями, належали колишнім власникам. Зібраний врожай міг стати власністю орендарів за умови сплати податків за поточний рік, а також повернення власникові землі всіх витрат та внесення орендної плати. Врожай з нив оброблених і засіяних реманентом та насінням колишніх власників могли збирати лише останні незалежно від того, хто їх засіяв [16, с. 156].

Одночасно із перетвореннями в аграрному секторі на користь великих землевласників, гетьманський режим укріплював юридичну базу для воєнної присутності та здійснення каральних заходів збройними силами Центральных держав в Україні.

Так, німецько-австрійські війська отримали статус сил правоохоронців і згідно наказам верховного командування (квітень – травень 1918 р.) та окремим рішенням Міністерства юстиції Української Держави (червень 1918 р.) ці війська також закріпили за собою широкі судові повноваження [8, с. 87-88]. Поява на селі озброєних чужинців у якості правоохоронців не викликала позитивних настроїв у місцевих мешканців, до того ж, саме перед військами Центральных держав ставилося завдання подолання опору селян при відновленні поміщицьких господарств, і проведенні хлібозаготовчих акцій.

26 травня 1918 р. харківський губернський староста П. Залеський розсилаючи по повітах відповідний наказ командира німецького корпусу частинам,

розташованим в межах губернії, у зверненні до повітових старост писав, що «в питанні повернення майна немає розбіжностей між нами і німецьким командуванням і що штрафи і тюрми будуть застосовані до всіх тих, хто проявить непокору» [14, с. 76].

Таким чином, протягом травня-червня повернення своїх колишніх земельоводів та репресій над селянами з боку заможного прошарку сільського населення набрала широкого розмаху та викликала зворотню реакцію українських хліборобів, що вилилася в масовий спротив, повстансько-партизанський рух, спрямований не тільки проти поміщиків, німецько-австрійських військ, але й державної влади, яку уособлював гетьман. Важливим фактором активізації селянських виступів стали дії окупаційних військ по підтримці землевласників.

На території Слобожанщини перші порушення за гетьманського режиму із боку військових окупаційних армій та збройна протидія українських селян почали відбуватися вже в травні 1918 р.

Так, в селі Данилівка Ізюмського повіту німецькі солдати провели серед місцевого населення безплатну ревізію продовольства, худоби. Мешканці села були також примушені сплатити контрибуцію у розмірі 19 тис. крб. [8, с. 88]. Потрібно відзначити, що у подібних випадках було дуже важко встановити міру вини окупаційних загонів, оскільки влада сама створювала вигідні умови для службових зловживань. Скажімо, коли німецькі військові, виконуючи наказ Харківського повітового старости від 2 червня 1918 р. «Про застосування репресій до селян, які не повернули награване майно з поміщицьких маєтків» проводили обшуки серед населення, неможливо довести, що серед ревізованих речей є й такі, що не мають ніякого відношення до майна поміщицьких економії [13, с. 30].

29 травня в Хотинській економії графа Строганова в Сумському повіті, жителями сіл Речек і Яструбине були спалені та пограбовані майже всі господарчі будівлі. Аби приборкати цей селянський виступ, довелося викликати із Сум збройний загін [17].

На травень-червень припадає виникнення підпільної повстанської організації в с. Студенок Ізюмського повіту, очолюваної українським соціалістом-революціонером Г. Савоновим. Із самого початку чисельність її сягала 17 членів, проте швидко зростала. Маючи зв'язки із вищими організаціями УПСР в Ізюмі та Харкові, Студенецька організація отримувала від них підпільну літературу, газети, прокламації, листівки.

«Студенецька партія» Г. Савонова створила свою розгалужену мережу, в низці сіл Ізюмського (Яремівка, Ярове, Богородичне, Малій Комишувасі, Співаківці, Протопопівці, Бугаївці, Чепелі, Довгенькому) та Куп'янського (слободі Піски Радківські) повітів. Головна мета цього повстанського угруповання на початковому етапі свого існування полягала в пропагандистській, індивідуально-терористичній та диверсійній діяльності.

Окрім есерівського савонівського загону на Ізюмщині існували більшовицькі організації Якова Іщенка (діяла в Теплянських лісах), П. Бойка (в Співаківському лісі) хоча ніякими активними діями, вони себе не зарекомендували [9, с. 60-62].

В Зміївському повіті оформлюється мережа більшовицьких підпільно-диверсійних груп в селах Скрипаї, Бірки, Соколовому, Таранівці, Зідьках, Рябухіному, Олексіївці, Гомольші та Чугуєві [18, с. 35].

На середину літа в м. Біловодську Старобільського повіту існував більшовицький осередок із

15 осіб, який займався розповсюдженням прокламацій та вівозв до німецьких військ і селянства. Проте, зважаючи на невелику чисельність та слабку організацію ніякого впливу серед населення вони не мали [19, с. 23-24].

3 червня виконуючий обов'язки начальника адміністративного відділу канцелярії гетьманського військового міністерства повідомляв, що в Ізюмському повіті були помічені більшовицькі загоны, які називали себе румунами та вимагали зброю у селян, принагідно розпитуючи про місця дислокації українських та німецьких військ. Також в повідомленні йдеться про зростання кількості агітаторів-червоногвардійців, що ведуть антидержавну пропаганду та розповсюджують провокаційні чутки. Відзначено, що боротися із більшовизмом власними силами неможливо, оскільки німецька влада не дає формувати охоронні сотні [13, с. 31].

На червень 1918 р. спостерігається інтенсифікація селянських заворушень на Харківщині: у Старобільському повіті селяни припинили повернення поміщицького майна і навіть почали знову забирати повернене, а мешканці Ізюмського повіту почали масово випасати свою худобу в поміщицьких угіддях і здійснювати незаконну вирубку лісу [20, арк. 21].

12 червня лісничий ізюмського лісництва доповідав начальнику повітової міліції стосовно можливого збройного селянського спротиву німецькій присутності та загрозу поміщицьким землям, оскільки в селах весь час ведеться більшовицька пропаганда та є багато зброї. 14 червня відбулася збройна сутичка між селянами та німецьким загonom в с. Середній Бишкін Зміївського повіту, в результаті якої загинуло двоє селян, ще четверо отримали поранення; з німецького боку постраждали шестеро осіб – двоє тяжкопоранених. Причиною стала ревізіція фуражу у населення [13, с. 32, 33-34].

Реагуючи на внутрішньополітичну ситуацію, більшовицька підривна діяльність продовжувала нарощувати потужності на всіх фронтах – агітаційному, диверсійному, повстанському. Так, 14 червня німецьким командуванням повідомлялося Харківському губернському старості про розклад в гайдамацьких частинах, дислокованих в містах Слов'янськ та Краматорськ під впливом більшовицької агітації червоноармійців, матросів, робітників, що влилися до складу армії генерала О. Натієва для ведення підривної діяльності.

27 червня в Костянтинівградському повіті Полтавської губернії було розкрито відділ повстанської організації, центр якої та організатори знаходилися в м. Харкові (В. Короленко) і с. Безлюдівці Харківського повіту (В. Підконий). Мета організації – боротьба із німцями силою зброї, партизанськими загонами, отруєнням криниць та нищенням хліба нового врожаю.

В цей же день, але вже в слободі Білокуракіне Старобільського повіту відбулися заворушення серед солдатів військових частин. Причина полягала в антиурядовій агітації, яку почали проводити воляки серед місцевого населення [21, с. 181, 194-196].

Таким чином, практично в усіх повітах Слобожанщини все відчутніше проявлялася нелегальна діяльність агентури РКП (б), яка з перемінним успіхом діяла на цих землях із березня. Активізація підривних потуг більшовиків, спрямованих на розпалювання збройного громадянського конфлікту в Україні влітку 1918 р. були зумовлені загостренням продовольчого питання в цей час в РСФФР. Питання про відновлення на Україні влади рад вимагало негайних заходів. 5-12 липня 1918 р. в Москві відбувся перший з'їзд тільки-но створеної Кому-

нистичної партії більшовиків України, що ставила перед собою завдання боротися за об'єднання України з Росією в межах Російської Радянської Соціалістичної Республіки та з «німецькими імперіалістами, гетьманом та Центральною Радою... під прапором робітничо-селянського повстанського уряду України» [22, с. 15-16, 18-19]. Цей з'їзд довів, що ніякого самостійного національного утворення на землях України, в переконаннях «українських» більшовиків, бути не може. Основою для реалізації завдання утворення спільної Радянської держави була активізація селянського повстанського руху у межах всієї України.

Ще в травні 1918 р. зі створенням розмежувальної «нейтральної зони» між Українською Державою та радянською Росією, що проходила з північного заходу на південний схід по лінії Новгород-Сіверський-Глухів-Рильськ і відсікала від України район Середино-Буди, почали виникати проблеми в зв'язку із безконтрольністю даної території. Саме там базувалися анархістські, більшовицькі чи просто бандитські загони, які робили постійні наскоки на українську територію, звідти ж засилялися агенти для підривної роботи в повітах, перш за все, Слобожанщини та Чернігівщини [23, с. 16]. І саме через ці регіони на територію гетьманщини мала надходити зброя, друкарні, листівки й гроші з таємних баз в Курську, Брянську, Воронежі [24, с. 105]. Наприклад, 13 жовтня Департамент Державної Варти повідомляє губернського старосту про отримання в м. Мерефії місцевим більшовицьким комітетом великої партії зброї із Воронежа – 3 ящика пістолетів «Наган» та 5 тис. патронів до них [13, с. 45].

Підривна діяльність на Слобожанщині протягом березня-листопада 1918 р. передбачала три основні напрямки: агітацію проти діючої влади, незалежно від того, чи вона соціалістична (Центральна Рада) чи гетьманська, організацію місцевого повстанського руху і рейди диверсійних загонів, що повинні були переховуватись у «нейтральній зоні».

Проте, на перешкоді вільному функціонуванню антиурядових організацій стала Державна Варта. Так, головну роль у інформуванні про незаконну діяльність більшовицьких, есерівських, анархістських угруповань грав Освідомчий відділ Департаменту Державної Варти – гетьманської контррозвідки, завдання якої полягало у запобіганні й відвертанні злочинів проти державного ладу і безпеки держави, збору агентурної інформації про політичні виступи і партизансько-повстанський рух.

В червні 1918 р. Директор Департаменту Державної Варти доповідав міністру внутрішніх справ, що незважаючи на вжиті заходи, в Харківській губернії з'являються газети «Известия ВЦИК» та «Известия Московского Совета». 6 червня на вокзалі Харкова було затримано газетяра Л. Андреева, який займався розповсюдженням газет антиурядового змісту, а саме: «Правда», «Віднота», «Красная», «Известия солдатських, робочих і крестьянских депутатов» [13, с. 39].

У вересні в селі Кириківка Охтирського повіту співробітниками Освідомчого відділу була проведена операція по затримці великої групи більшовицьких агентів. Було заарештовано 14 чоловік на чолі з Х. Андреевим, що прибули до повіту для формування повстанських загонів [25, арк.65].

Наприкінці жовтня 1918 р. директор Департаменту Державної Варти повідомляв, що «через Белгород до Харкова щоденно прибувають у великій кількості агітатори з Російської Радянської Республіки» Так, наприклад, 1 жовтня 1918 р. у Белгороді (зараз – РФ) Державною Вартою було

затримано одного з нелегальних більшовицьких працівників, у якого було знайдено 25 пудів агітаційної літератури, яку він переправляв до Харкова [8, с. 90], а 5 листопада на Рашкинній дачі в Харкові було розкрито підпільну типографію, яка належала Харківському комітету комуністичної партії. Окрім друкарського станка, вилучена велика кількість прокламацій російською та німецькою мовами, що закликали робітників та солдат до антиурядового повстання. Також затримали п'ятьох озброєних револьверами осіб [6, с. 424].

В кінці жовтня Державною Вартою було розкрито та знешкоджено більшовицьку підпільну групу із 80 осіб на Зміївщині, які готували антиурядове повстання [18, с. 37].

Внаслідок дій Державної Варти й інші опозиційні П. Скоропадському політичні партії не змогли очолити селянський повстанський рух Слобожанщини. 21 серпня 1918 р. Державною Вартою було ліквідовано осередки УПСР в Харкові. Тому влітку 1918 р. начальник Освідомчого відділу при Харківському губернському старості Полетика мав підстави стверджувати, що ліві політичні партії не досягли помітних успіхів у керуванні антигетьманським селянським рухом в краї [8, с. 94].

В липні 1918 р. керівництво РКП (б) і КП (б)У з пильно стежачи за зростанням антиурядових настроїв серед українського селянства, вирішує, що прийшов час переходити від агітації до безпосередньої організації збройного антигетьманського селянського повстанського руху. Для цього було прийнято рішення про запровадження на території України, зокрема й Харківської губернії, місцевих нелегальних органів керівництва повстанською боротьбою – військово-революційних комітетів Військово-революційні комітети повинні були об'єднати усіх прихильників відновлення радянської влади і перетворитися на органи повстанської влади на місцях [22, с. 31, 36-37].

В цей же час в Ізюмському повіті відбулася низка терористичних актів проти місцевої адміністрації та тих, кого запідозрювали у співробітництві із німецько-австрійськими силами. В серпні повстанською групою Г. Савонова есерівського напрямку, вбито управляючого маєтками графа Рибоп'єра Пастухова, його доньку, помічника Чернявського та двох охоронців-черкесів. В селі Нікольському розстріляно урядника волосної управи. В Радківських Пісках (Куп'янський повіт) на сільському сході було вбито волосного старосту Стрільцова. Німецька окупація в період гетьманату зблизили партії лівого політичного спектру – більшовиків, меншовиків-інтернаціоналістів та українських есерів. Саме тому подібні «бойові операції, або контрудари» узгоджувалися між підпільними організаціями Царборисова, Яремівки, Студенка, Радківських Пісок та інших і планувалися особисто Г. Савоновим. Для більшого морального впливу частину терористичних актів здійснювали публічно, при великому скрупуленні народу [9, с. 69-71].

Проте, КП (б)У не вдалося ініціювати і очолити масове збройне селянське повстання на Харківщині протягом травня-листопада 1918 р. Серед головних причин, передусім слід назвати невпевненість голови Харківського обласного ревкому О. Руденка і секретаря партійного комітету М. Безчетвертного у авторитеті КП (б)У серед сільського населення Харківської губернії. Керівництво Харківської губернської партійної організації належало до так званого «правого» угруповання КП (б)У на чолі з Е. Квірінгом. Його представники вважали, що основну революційну роботу в Україні потрібно вести серед робітників, оскільки

більшість селянства, на їхню думку, не сприйняла більшовицької ідеології [26 с. 33].

До цього ж керівниками більшовиків було відмічено, що всі бойові дії радянських загонів мали розпорошений, іноді стихійний характер, що не співпадало за часом навіть в межах однієї губернії.

Отже, можна констатувати, що селянська повстанська боротьба на землях Слобожанщини в даний період чітко поділявся на більшовицьку, яка не мала «народного» характеру та була за своєю суттю диверсійно-терористичним рухом, спрямованим на дестабілізацію ситуації, використовуючи прорахунки у внутрішній політиці гетьманського уряду та німецько-австрійської адміністрації. Головною метою більшовицької боротьби із Українською Державою залишалось безумовне перетворення її в радянський сателіт більшовицької Росії. До більшовицьких загонів в даний момент часу були близькі загонами, очолювані лівими есерами – як організаційно, так і ідеологічно, тому їх можна віднести до одного напрямку.

Власне селянський рух носив стихійно-погромницький характер, викликаний реквізіціями та тим економічним пресом, який впроваджувала місцева адміністрація, спираючись, здебільшого, на силу окупаційних військ. Саме тому багаті прошарки селянства та повітова знать ставали першими жертвами селянських виступів, які перманентно тліли по всій Харківській губернії, періодично переростаючи в справжнє полум'я народних повстань.

Упродовж липня 1918 р. в Харківській губернії відбулася серія збройних нападів на поміщицькі маєтки. Було здійснено напад на Чупахівську економію в Лебединському повіті, наслідком чого стало вбивство двох завідуючих економією і одного вартового. Під час атаки на економію Неклюзова, селяни реквізували коней і зброю. Було також здійснено спроби нападу на маєтки поміщика Огнищева, які відбила місцева варта. Інколи селянські виступи набирали вигляду поодиноких терористичних актів. Влітку 1918 році у Богодухівському повіті в селі Шейчиному було задушено трьох німецьких солдат, які вартували сіно. У селі Щеглівці чотирьох німецьких солдат було заколото вилами [8, с. 92].

В ніч із 30 на 31 липня в маєтку Вейківка Великокомишуватської волості Ізюмського повіту було випалено хліб (близько 1000 пудів) та знищено помістя сім'ї великих землевласників Запорожців [13, с. 38].

Іноді селянський рух на Слобожанщині набував відверто кримінальних форм, які важко було пояснити «революційною» чи ще якоюсь необхідністю. Так, в ніч на 24 липня в селі Попівка Ізюмського повіту 30 селян – наймити і біднота, вбили сім'ї кількох десятків заможних односельців, що лояльно ставилися до правлячого режиму, а потім і старосту, який водив їх по садибах жертв [24, с. 157].

Періодично, під впливом зовнішньої активізації більшовицьких диверсантів, відбувалося збільшення активності більшовиків місцевих. Наказ № 2 Всеукраїнського центрального військово-революційного комітету від 7 серпня, закликав лише до активних партизанських дій та індивідуального терору проти тих, хто співробітничав із владою і був розрахований на те, щоб примусити німецько-австрійські та урядові розпорошити свої сили і завдати їм нанести сконцентрований удар на будь-який район повстання [3, с. 68]. Також до завдань відносилося нищення інфраструктури країни – залізниць, псування телефонних кабелів тощо.

Проте, проводячи свою диверсійно-підривну діяльність, більшовицькі загонами могли вільно відійти

назад в «нейтральну зону», чого не можна було сказати про місцевих мешканців, прив'язаних до своїх осель господарчими обов'язками. Таким чином, саме вони приймали на себе весь тягар каральних акцій німецько-австрійських окупаційних військ та Державної Варти.

Між тим, коротка доба останнього українського гетьманату добігала свого логічного завершення. Не зумівши впоратись зі складним комплексом соціально-економічних, політичних і правових проблем в країні, режим гетьманату виявився нездатним утримати свою владу у регіонах наприкінці 1918 р.

Єдиною реальною силою, на яку могла опертися влада гетьмана були німецько-австрійські війська. Наприкінці вересня – у жовтні армії союзників Німеччини – Болгарії, Туреччини, і Австро-Угорщини капітулювали перед військами Антанти. 9 листопада перемогла революція в самій Німеччині, а вже через два дні, 11 листопада вище військово-командування німецьких військ підписало акт про капітуляцію перед арміями США та Антанти. 13 листопада Радянська Росія анулювала Брестський мирний договір.

Оскільки німецько-австрійські війська в Українській Державі були деморалізоване падінням правлячих режимів в своїх країнах, розагітовані більшовицькою пропагандою та знекровлені перманентними спалахами повстансько-партизанської активності населення, командування було змушене розпочати евакуацію своїх військ з України.

Опинившись відтак без підтримки і взагалі без власної регулярної армії, П. Скоропадський вирішив шукати допомоги у країн Антанти, які, видаючись непереможними, виступали за збереження єдиної (принаймні федеративної) Росії. 14 листопада він призначив новий кабінет, що майже повністю складався з російських монархістів, і проголосив Акт федерації, за яким зобов'язався об'єднати Україну з майбутньою небільшовицькою російською державою. Цей суперечливий крок було зроблено з метою завоювати підтримку настроєних проти більшовиків росіян та Антанти. Того ж дня українська опозиція утворила альтернативний уряд – Директорію на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою – й відкрито оголосила виступ проти гетьмана.

Тим часом, розташований у Харкові Запорізький піхотний полк під командуванням П. Болбочана в ніч з 17 на 18 листопада 1918 р. перейшов на бік Директорії. Влада на Слобожанщині змінилась. Одразу, полковник П. Болбочан видає наказ № 3, яким проголошувалась влада Директорії із 15 листопада на території всієї України, гетьман П. Скоропадський оголошувався узурпатором. Всі закони уряду Української Держави об'являлися недійсними, натомість відбувалась реставрація законів та порядків доби УНР [27, с. 113-114].

Майже одночасно німецькі частини почали поступово евакуацію з території Харківської губернії.

Висновки. Підбиваючи підсумки всьому вищезазначеному, можна констатувати, що режим гетьмана П. Скоропадського на Слобідських землях, власне, як і по всій території України, впав не через «могутні удари робітників та селян, очолюваних більшовиками», а з зовсім інших причин, серед яких визначальними були: поразка Німеччини та її союзників у I-й Світовій війні, війська яких в Українській Державі були своєрідним «цементом», що тримав гетьмана і його режим, відсутність власної регулярної української армії, вузька соціальна база гетьманату, відновлення в державі поміщицького землеволодіння. Стосовно повстанського руху, то він чітко диференціюється на диверсійно-ре-

ваншиський, антиукраїнський за своєю суттю, під керівництвом більшовицької партії та інших організацій лівого спрямування та власне народно-се-

лянський, що проходив під соціальними гаслами та мав, антипоміщицьке, антиокупаційне та антиурядове спрямування.

Список літератури:

1. Анищев А. Очерки истории гражданской войны 1917-1920 гг. / А. Анищев // Л.: Государственное издательство, 1925. – 288 с.
2. Дукельський С. С. ЧК на Україні / С. Дукельський // Chalidze publications and Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989. – 151 с. Перепечатка с издания С. Дукельський. ЧК-ГПУ, Ч. 1. – Государственное издательство Украины, 1923.
3. Супруненко Н. И. Очерки истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / Н. И. Супруненко // М.: Наука, 1966. – 445 с.
4. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922) / А. Лихолат // К.; 1954. – 655 с.
5. Крах германской оккупации на Украине. – М.: Госиздат, 1936. – 206 с.
6. Документы по истории Гражданской войны в СССР. Т. 1. Первый этап Гражданской войны [Под ред. Е. Минца, И. Городецкого]. – М.: Политиздат при ЦК ВКП (б), 1941. – 544 с.
7. Пионтковский С. А. Гражданская война в России (1918-1921 гг.). Хрестоматия [под ред. С. Пионтковского] – М.: Изд. Коммунистического университета им. Я. М. Свердлова, 1925. – 708 с.
8. Мотенко Я. В. Селянський рух в Харківській губернії (1917-1921): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. Мотенко // Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди – Харків, 2005. – 195 с.
9. Ісаїв Л., Щибря Л. Ізюмщина у вирі революції (1917-1920) / Л. Ісаїв, Л. Щибря – Х.: ТОВ С.А.М. – 123 с.
10. Вестник Украинской Народной Республики. – 1918. – 9 марта.
11. Антонов-Овсенко В. А. Записки о гражданской войне / В. Антонов-Овсенко // – М.-Л.: Гос. узд-во. – 1928. – Т. 2. – 297 с.
12. Резніков В. В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині в період відновлення влади Центральної Ради (лютий-квітень 1918 р.) / В. Резніков // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Посвіт. – Спеціальний випуск II. – 2015. – С. 60-66.
13. Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции [Под ред. И. К. Рибалки] – Х.: Прапор, 1973. – 324 с.
14. Склярєнко Є. М. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році / Є. Склярєнко // – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 284 с.
15. Нариси історії Української революції 1917-1921 років. Кн. 1. [Кер. авторського колективу В. Ф. Верстюк] – К.: Наукова думка, 2011. – 388 с.
16. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. 1918 р. – Електронна бібліотека «Чтиво.ua» // Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Soldatenko_Valerii/Ukraina_v_revoliutsiinu_dobu_Tom_2/
17. Южный край, № 39, 31 мая 1918 года.
18. Коловрат Ю. А. Змиевской уезд Харьковской губернии в годы Гражданской войны в России 1917-1921 / Ю. Коловрат // – Х.: Мачулин, 2012. – 164 с.
19. Революційне минуле Старобільщини / Уклад. В. Щепетільників // – Видання Округової Ювілейної Комісії, Старобільськ, 1927. – 51 с.
20. ЦДАВО. Ф. 1216, оп. 1, спр. 100. МВД УД. Осведомительный отдел. Донесения старост о настроениях населения, большевистском движении и происшествиях в Харьковской губернии. 11 июля-23 ноября 1918 года.
21. Гражданская война на Украине (1918-1920). Сб. документов. – Т. 1, Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1967. – 875 с.
22. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2-х т. – К.: Політвидав УРСР, 1976. – Т. 1: 1918-1941 рр. – 1007 с.
23. Іванущенко Г. М. Залізом і кров'ю. Сумщина в національно-визвольній боротьбі першої половини ХХ ст. Історико-документальні нариси / Г. Іванущенко // – Суми, Собор, 2001. – 192 с.
24. Семененко В. І. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917-1922 р.) / В. Семененко // – Х.: 1995. – 400 с.
25. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 1071, оп. 3, спр. 37. Канцелярія прокурора Харьковской судебной палаты. г. Харьков. Донесения прокуроров окружных судов о боевых и террористических действиях партизан и повстанцев в Харьковской, Екатеринославской и Полтавской губерниях. 25 июня 1918 г. – 14 января 1920 г.
26. Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році / В. Тичина // – Х.: Вид-во ун-ту, 1969. – 282 с.
27. Українське відродження 1917-1920 рр. на Сумщині: Т. 1 [Автор-упорядник Г. Іванущенко] – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. – 280 с.

Резніков В.В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

АНТИГЕТМАНСКОЕ ПОВСТАНЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ НА СЛОБОЖАНЩИНЕ (МАЙ-НОЯБРЬ 1918 ГОДА)

Аннотация

Статья представляет собой попытку обобщения данных о повстанческом движении на территории Харьковской губернии против гетманата П. Скоропадского и немецко-австрийского присутствия в 1918 году. Автор выделяет основные причины зарождения повстанческого движения на Слобожанщине; анализирует политические составляющие этого процесса, выделяет виды повстанческих отрядов, среди которых ярко проявляются диверсионно-подрывные под руководством большевиков и партий левого толка, и собственно «народные», которые характеризовались стихийностью и отсутствием политического вектора; также определяет причины, которые привели к падению гетманского режима на Харьковщине.

Ключевые слова: антигетманский крестьянский повстанческий движение, Слобожанщина, партизанские отряды, Григорий Савонов.

Reznikov V.V.

V.N. Karazin Kharkiv National University

ANTI-HETMAN REBEL MOVEMENT ON SLOBOZHANSKYNA (MAY-NOVEMBER 1918)

Summary.

The article attempts to summarize data on the rebel movement in Kharkiv Province against hetman P. Skoropadsky and the German-Austrian presence in 1918. The author identifies the main causes of the occurrence of insurgency in Slobozhanshchyna; analyzes the political components of this process, identifies types of rebel groups, including the apparent sabotage and subversive led by the bolsheviks and left-wing parties and the actual «popular movement» characterized by spontaneity and lack of political vector; determines the causes that have led to the fall of the Hetman regime in Kharkiv Province.

Keywords: anti-hetman peasant insurgency, Slobozhanshchyna, guerrilla, Grygoriy Savonov.

УДК 94(477.8)«1944»

ВИЗВОЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ У ХОДІ КАРПАТСЬКО-УЖГОРОДСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ ВІЙСЬК ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ (ЖОВТЕНЬ 1944 РОКУ)

Репін І.В.

Академія сухопутних військ

У статті висвітлено хід бойових дій військ Червоної Армії у гірсько-лісистій місцевості під час проведення Карпатсько-Ужгородської наступальної операції. Проаналізовано рішення командуючого 4 Українським фронтом на подолання Головного Карпатського хребта та основні етапи наступу військ 18-ї армії і 17-го гв. стрілецького корпусу з визволення території Закарпаття у жовтні 1944 року. Показано бойовий склад, чисельність військ і людські втрати Східно – Карпатської операції.

Ключові слова: війна, фронт, армія, корпус, операція, Східні Карпати.

Постановка проблеми та її актуальність. З часів закінчення німецько-радянської війни 1941-1945 рр. пройшло 70 років, але інтерес до її історії не зменшується. Причин тому декілька.

По-перше, Друга світова війна і її основний зміст – німецько-радянська війна радянського народу – перекроїли карту світу, визначили новий світовий лад в другій половині ХХ століття.

По-друге, небачені жорстокості війни – багато десятків мільйонів чоловік загинули і покалічені на війні, в гітлерівських концтаборах, тих хто втратили рідних та близьких – примушують покоління задаватися питаннями: «Хто винен»? і «Що робити, щоб це не повторилося?».

По-третє, війна стала жорстоким іспитом для країн з різними соціальними системами, системами моральних цінностей, традиціями, культурою, економікою, державним устроєм.

Це зумовлює проблему всебічного, об'єктивного та незаангажованого вивчення воєнно-історичних подій в Україні періоду Другої світової війни. Це важливо для встановлення історичної правди і визначається сучасними потребами розвитку української воєнно-історичної науки.

У сучасний період розвитку України, коли переглядаються оцінки тих чи інших історичних явищ, актуальним стає правдива оцінка результатів та наслідків бойових дій на території сучасної України у вересні – жовтні 1944 року.

Військова історія вчить лише в тому випадку, якщо в центрі дослідження подій минулих років ставляться загальні тенденції розвитку та об'єктивний аналіз діяльності людей, досвід отри-

маний ними, як з пізнавальної точки зору, так і з точки зору практичних уроків.

Новизна роботи полягає у аналізі архівних документів, мемуарів, загальних та спеціальних праць, максимально достовірному показі паралельного ходу бойових дій військ 1-го та 4-го Українських фронтів (УФ) при проведенні Східно – Карпатської операції. Перебігу подій при визволенні Закарпаття.

Історіографія проблеми. Східно-Карпатська та її складова частина – Карпатсько-Ужгородська операція збагатили теорію та практику воєнного мистецтва новими прийомами і способами збройної боротьби, про що свідчать чисельні джерела і наукові праці, мемуарна та популярна література.

Українські історики радянського періоду в питаннях Східно-Карпатської операції в цілому дотримувалися загальноприйнятих в радянській історіографії позицій [1] [2] [3].

Після проголошення Україною незалежності деякі представники історичної науки, в цілому прагнули переосмислити події минулої війни на території України.

Історики української діаспори, звертаючись до проблеми участі України в Другій світовій війні лише побіжно згадували Східно-Карпатську операцію. Така лінія чітко проглядається у роботі В. Косика «Україна та Німеччина у Другій світовій війні» та у інших авторів [4].

Нове бачення подій з визволення України, оригінальне висвітлення героїчних і, разом з тим, трагічних сторін історії України – битв Червоної армії на її території, здійснено в праці І.Т. Муковського та О.Є. Лисенка «Звитяга та жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни» [5], окремих публі-